

Ганна Жураўлёва

Ліль / Парыж

Ужыванне лацінскага алфавіту ў сучаснай беларускай мове

У сучаснай беларускай мове назіраецца ўжыванне двух алфавітаў – лацінскага і кірылічнага. Гістарычна, прыкладна з XVI стагоддзя, на тэрыторыі Беларусі сталі выкарыстоўваць лацінскія літары для запісу тэкстаў. Беларуская лацінка з’явілася па розных прычынах – гістарычных, палітычных, сацыяльных і з практычнымі мэтамі. На беларускіх землях лацінскія літары ўжываліся не толькі для запісу лацінскай і польскай моў, але таксама каб перадаць беларускія словы ў польскіх і лацінскіх тэкстах. Так з’явілася беларуская лацінка, якая развівалася і трансфармавалася. Гэтаму працэсу садзейнічала адсутнасць кірылічных шрыфтоў у друкарнях. Першапачаткова беларуская лацінка ўзнікла як сістэма транслітарацыі кірыліцы старабеларускай мовы на лацінскі алфавіт на падставе графічнай сістэмы польскай мовы. Гэтая графічная сістэма ўжывалася для запісу юрыдычных афіцыйных дакументаў, напрыклад, *Прывілей караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта III Вазы, нададзены гораду Віцебску на “Магдэбургскае права”, 1597 года.*

Захаваліся і рэлігійныя творы, малітвы, запісаныя беларускай лацінкай. Летапісны звод *Хроніка Быхаўца* з’яўляецца найбольш значным помнікам пісьменства, цалкам напісаным на лацінцы. Гэты твор напісаны ў XVI стагоддзі на кірыліцы, але захаваўся ў транслітараваным на лацінку варыянце з выкарыстаннем польскіх арфаграфічных нормаў. Напрыклад: „Byli u tom miste, baczeczy tak welikuiu siłu ludę ieho, byli ohorneny strachom welikim y rozbehłisia z mesta, a niekatoryie pobehli do rybołow swoich y tam sia poczali budowat na ostrowe; to sie nazwała Wenecya.

A kniaża imenem Apolon, ktoroie też u tom meste było, zabrawszysia zo wsim, y pry nem było piatsot semen szlachty rymskoie, a meży nimi czotyry różaj na wyspie szlachty rymskoie, imenem z herbu Kitowrasowa Dowsprunkow, herbu z Kolumnow Preszpor Cezarinus, a z herbu Urseynow Julianus, a z herbu Roży Toroho, poszoł morem meży zemli y wziął so soboju odnoho astronoma, kotory astronom znał sia po zwizdach. Y poszli na korablech morem na północz, y obszedszy Francyi i Angiliju, y woszli sut u korolewstwo Dunskoie, a w korolewstwie Dunskom uwoszli u more Akijan,

u morem Akijanom doszli do ustija, hde reka Nemon wpadajet w more Akijan, potym poszli rekoju Nemnom u werch aż w more zowemoje Małoie, kotoioie nazywaietsia more Nemnowoje”¹.

Такім чынам, асноўным алфавітам для беларускай мовы XVI–XVII стагоддзяў была лацінка.

У XVIII стагоддзі ў некаторых творах на беларускай мове паралельна з лацінкай ужывалася кірыліца. Найбольш актыўнае ўжыванне лацінкі адзначаецца ў творах беларуска-польскіх пісьменнікаў і паэтаў XIX стагоддзя. Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч, Адам Гурыновіч і іншыя карысталіся лацінкай для запісу сваіх твораў на беларускай мове. Першыя беларускія перыядычныя выданні друкаваліся на лацінцы, напрыклад, “Мужыцкая праўда”, (“Mużuskaja prauđa”). Лацінка шырока ўжывалася ў беларускай мове да сярэдзіны XIX стагоддзя, а пазней паступова выцяснялася грамадзянскім пісьмом.

У XIX стагоддзі ўлады Расійскай імперыі забаранялі друкаваць азбукі, літаратурныя творы і часопісы на лацінцы і выкарыстоўваць польскі алфавіт на беларускіх землях. Дзейнічала цэнзура на ўсё нацыянальнае і польскае. Беларускую мову лічылі дыялектам рускай мовы. Так, напрыклад, цэнзура расійскага ўрада забараніла распаўсюджанне паэмы Адама Міцкевіча *Пан Тадэвуш*, надрукаванай па-беларуску. Ва ўказе Галоўнага ўпраўлення цэнзуры ад 1859 года знойдзем наступнае: “не допускать употребления польского алфавита при печатании сочинений на белорусском наречии”². Але, нягледзячы на забарону з боку Расійскай імперыі, большая колькасць твораў XIX – пачатку XX стагоддзяў на беларускай мове друкавалася лацінкай за яе межамі.

У пачатку XX стагоддзя на лацінцы былі надрукаваныя зборнікі вершаў Цёткі *Скрыпка беларуская* (*Skrypka biełaruskaja*) і Янкі Купалы *Гусліар* (*Huślar*), выходзілі газеты “Наша Доля” (“Naša dola”) і “Наша Ніва” (“Naša niva”). Спачатку беларуская лацінка выкарыстоўвала польскую графічную сістэму, якая дакладна перадае ўсе асаблівасці беларускай мовы, як, напрыклад, мяккасць зычных. У 1907 годзе беларуская лацінка была рэфармаваная, польскія літары **cz**, **sz**, **ź** замяняліся на **č**, **ś**, **ž**, але засталіся польскія літары **w** і **ł**. Такім чынам, колькасць літар зменшылася, але з’явілася вялікая колькасць дыякрытычных знакаў. Такая лацінка хутка стала папулярнай сярод выдавецтваў, на ёй друкавалася газета “Наша Ніва”. У гэты перыяд трэба адзначыць паралельнае існаванне кірылічных варыянтаў названых газет (1906–1912 гады).

У двух варыянтах, на лацінцы і на кірыліцы, надрукаваная *Беларуская граматыка для школ* Браніслава Тарашкевіча, якая зацвердзіла нормы правапісу беларускай мовы.

¹ *Хроніка Быхаўца*: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov08.htm> [доступ: 30.04.2018].

² Цыт. па: P. Dawidowski, *Беларуская лацінка*, “Туризм и Отдых” 2007, с. 16–17 [online], <https://pawel-d.livejournal.com/5466.html> [доступ: 30.04.2018].

Пасля падзелу Беларусі на Усходнюю і Заходнюю лацінка працягвала ўжывацца на заходніх беларускіх землях, якія ўваходзілі ў склад польскай дзяржавы. У гэты перыяд свабодна існавала і кірыліца. Лацінкай карысталіся як каталіцкія выданні, так і беларускія дзеячы, якія бачылі беларускае адраджэнне ў складзе польскай дзяржавы. Беларусы, якія арыентаваліся на БССР і Расію, карысталіся кірыліцай.

Значны ўплыў на станаўленне нормаў сучаснай беларускай мовы аказаў Б. Тарашкевіч. У 1918 годзе з'явілася першая граматыка сучаснай беларускай мовы ў двух варыянтах – на кірыліцы і на лацінцы. Гэтая праца легла ў аснову ўсіх далейшых граматык беларускай мовы. У 1926 годзе выйшла пятае выданне *Беларускай граматыкі для школ* Б. Тарашкевіча, значна пашыранае і пераробленае. Граматыка прычынілася да нармалізацыі беларускай лацінкі ў сучаснай мове. Яе графічная сістэма вызначалася выкарыстаннем польскіх літар **ł** і **w**, а для перадачы шыпячых гукаў выкарыстоўваліся літары з дыякрытычнымі знакамі **č, ś, ż**.

У канцы 30-х гадоў XX стагоддзя кірыліца стала інтэнсіўна ўжывацца на заходніх беларускіх землях як адказ на палітыку асіміляцыі польскіх уладаў. На пераломе 30–40-х гадоў XX стагоддзя пасля наступнай рэформы беларускай лацінкі літару **w** замянілі на **v**. У часы нямецкай акупацыі лацінка таксама ўжывалася, але асноўным алфавітам заставалася кірыліца. Трэба адзначыць, што ў гэты перыяд кнігі на лацінцы друкаваліся, напрыклад, *Лемантар пераходны з лацініцы на кірыліцу* (1942) і *Кніжка вучыцца чытаць і пісаць лацініцаю* (1943) Яна Станкевіча.

Лацінка, якую прапанаваў Я. Станкевіч, з'явілася прыкладна ў 1906 годзе і адрознівалася ад ранейшай лацінкі з польскай графікай, новымі графічнымі сімваламі з дыякрытычнымі знакамі. Гэту лацінку называлі “нашаніўскай”, таму што на ёй выдавалася газета “Наша Ніва”.

Зараз мы назіраем адраджэнне беларускай лацінкі. Існуе два варыянты: класічны і афіцыйны. У 2009 годзе быў прыняты афіцыйны варыянт лацінскага алфавіту, прапанаваны Акадэміяй навук Беларусі і зацверджаны ААН.

У ніжэй пададзенай табліцы адлюстраваны беларускі алфавіт, які выкарыстоўваецца ў сучаснай беларускай мове:

Кірылічны сімвал	Сімвал на лацініцы	Кірылічны сімвал	Сімвал на лацініцы
А	A	Р	R
Б	B	С	S
В	V	Т	T
Г	H	У	U
Д	D	Ў	Ŭ
Е	Ie / Je	Ф	F
Ё	Jo	Х	Ch

Ж	Ž	Ц	С
З	Z	Ч	Č
І	I	Ш	Š
Й	J	Ы	Y
К	K	Э	E
Л	L	Ю	Iu / Ju
М	M	Я	Ia / Ja
Н	N	‘	‘
О	O	Ь	гл. правілы
П	P		

Правілы ўжывання

1. Мяккасць зычных перад іншымі зычнымі або на канцы слова перадаецца пры дапамозе крэскі над літарай, напр.: *loś, ćvik, Źylda*.

2. Літары **е, ё, ю, я**

– пасля зычных перадаюцца спалучэннем галосных **е, о, u, а з i**, напр.: *lios, nie, ziamlia*;

– у пачатку слова, пасля галосных і апострафа – спалучэннем галосных **е, о, u, а з j**, напр.: *jon, maja, z'java*.

3. Дыграфы **дз і дж** перадаюцца пры дапамозе спалучэнняў дзвюх літар **dz і dž**, а **падоўжаны дз** – пры дапамозе спалучэння трох літар **ddz**, напр.: *dzie, chadžu, stahoddzie*¹.

Сёння выкарыстанне лацінкі ў беларускай мове пашыраецца. Беларуская лацінка прысутнічае ў шмат якіх сферах жыцця: інфарматыцы, камерцыі, турызме, міжнароднай камунікацыі, культурных сувязях і інш. Яе ўжыванне ў сучаснай беларускай мове мае ў асноўным прыкладны характар.

Пашырэнню ўжывання беларускай лацінкі спрыяе развіццё новых тэхналогій, камп'ютарных праграм і сучаснай камп'ютарнай тэхнікі, тэлефонаў, гаджэтаў. Беларуская лацінкай шырока карыстаюцца ў Інтэрнэце. Існуе інтэрнэт-старонка прыхільнікаў лацінаграфічнага напісання www.lacinka.org, складаюцца суполкі ў сацыяльных сетках, напрыклад, BIEŁARUSKAJA ŁACINKA – арыгінальная суполка на старонцы <https://vk.com/lacinka>, а таксама распрацоўваюцца праграмы-канвертатары з кірыліцы на лацінку: праграма-лацінізатар тэкстаў для Windows і анлайн-лацінізатар ды раскладкі клавіятуры Programmers і Custom. Ужываецца лацінка пры напісанні смс-паведамленняў. Для смартфонаў і планшэтаў на базе Android ёсць лацінкавая раскладка для клавіятуры AnySoftKeyboard². Беларуская лацінка ўжываецца ў элек-

¹ Гісторыя мовы, Беларуская лацінка, 2014 [online], <http://www.movananova.by/zaniatki/gistoryya-movy-belaruskaya-lacinka.html> [доступ: 30.04.2018].

² А. А р с е н о в, Как правильно писать белорусской латиницей? “Наша Ніва” 2016 [online], <https://nn.by/?c=ar&i=147849&lang=ru> [доступ: 30.04.2018].

тронным перакладніку Google: разам з перакладам на беларускую мову даецца яго напісанне на лацінцы.

Лацінкай вельмі часта карыстаюцца беларускія рок-гурты пры афармленні вокладак дыскаў з мэтай азнаёміць міжнародную публіку з творчасцю, а таксама аблегчыць чытанне і вымаўленне беларускіх слоў і захаваць іх самабытнасць. Такіх напісанняў шмат: Lavon Volski *Śpiavajcie: Skončyłasja šoŭ; Psychasamatyka: Mnie treba iŭsci; Hramadavieda: Krainy niama*; NRM: *Minsk-Mensk, Prostycja słovy; Stary Olsa U karčmie, Rycar Bajda, Ślach, Litvin; Dzieciuki Zabytaja Maŭiła, Tadevuš Kaŭciuška; Prymaki Da Kachanaje, Bielastockij Kraj; Homan Znička, Viesna Palubiła ja jaho, Sherion Oj u łuzie, Krambambula, Karchomka*.

У інтэрнэце выступае напісанне поўных тэкстаў песень на лацінцы, якія ілюструюць відэа, напрыклад:

Lavon Volski *Čuży*: „Žyvieš u darozie, žyvieš u palocie, // Na kryłach, na kołach, na rejkach, na borcie. // Žyvieš u hatelach, u apartamentach, // Na ŭsich paralelach, na ŭsich kantynentach. Refren: Adkul ni ŭciakaj, // Kudy ni biaży, // I tut ty čuży, // I tam ty čuży”¹;

Mroja *Kraina kryvavych daždžoŭ*: “Dźvie pary maich škarpetak // Sochnuć na batarei // Šeryja majskija budni // Robiać uražańnie ŭsviata. // Tupat načyščanych botaŭ // Pa haradskich alejach // Krok za krokam niaspyнна // Budujecца pomnik času”².

Трэба адзначыць, што пры напісанні лацінкай сустракаюцца памылкі, звязаныя з сумяшчэннем розных варыянтаў лацінкі. Напрыклад, *Narotnica* выкарыстоўвае слова **Gvalt** з выбухным *g*, але ў назвах песень прытрымліваецца афіцыйнага варыянту (*Matyliok* і *Nievyliečny*), а таксама знікае азначэнне мяккасці, гачыкі (кароны), акуты, брэвіс або выкарыстоўваюцца сімвалы з чужых лацінак: *TerraKod Nocу, Unia Nikoli bolš, Vietah Tajemstvy noczy* і *Adljustravanni ŭ czornaj vadzie*, Майтай *Minulae*³. Сустракаецца таксама напісанне польскіх літар *w, cz, sz* і польскіх слоў: *Kriwi Biaz hučnych slovaŭ, Prymaki Naliwaj Dyk Wypiŭaj, Mamina soroczka, Ty i ja na wieki, Zorka Znaju Kochajesz, Lyapis Trubeczko! Ramonki*. Разам з ужываннем лацінскіх літар з розных алфавітаў сустракаюцца і памылкі ў транслітарацыі, напрыклад, *oi* замест *ou*, *kh* замест *h*. У словах знікае ў нескладовае *ŭ*: *Irdorath Byu. Jost'. Budu*.

Сустракаецца вялікая колькасць напісанняў лацінскімі літарамі, але па правілах транслітарацыі англійскага варыянту: *Lyapis Trubetskoy Ne Byts Skotam, Ogon'ki, Capital*, а таксама сумяшчэнне транслітарацыі і лацінкі *Dzieciuki Czorny Chleb*, *Krambambula Budzma belarusami* (разам з сумяшчэннем англійскай транслітарацыі знікае і мяккасць **dz**), а таксама транслітарацыі і англійскіх слоў: *Pomidor/off*.

Найбольш паказальным з'яўляецца факт, што беларускія палітыкі і грамадскія дзеячы, арыентаваныя на Запад, выкарыстоўваюць лацін-

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=2pRYauusjmY>, 2015 [доступ: 30.04.2018].

² <https://www.youtube.com/watch?v=HDhHdqp8T88>, 2014 [доступ: 30.04.2018].

³ В. Р а д и о н о в, *Няхай жыве беларуская лацінка!* 2015 [online], <https://rdnv.me/lacinka> [доступ: 30.04.2018].

ку для перадачы сваіх імёнаў і прозвішчаў у друку на замежных мовах. Але не трэба блытаць беларускую лацінку з транслітарацыяй на англійскую мову, якая выкарыстоўваецца для напісання беларускіх імёнаў і прозвішчаў у пашпартах. У камерцыйнай сферы найчасцей ужываецца транслітарацыя на англійскую мову расійскага варыянту, напрыклад, назвы фірмаў, арганізацый. Існаванне цалкам самастойнага беларускага лацінскага алфавіту ігнаруецца.

У турыстычнай сферы таксама выкарыстоўваецца беларуская лацінка. Лацінаграфічныя надпісы назваў станцый у мінскім метро, якія з'явіліся ў 2012 годзе падчас Чэмпіянату свету па хакеі, таксама можна назваць варыянтам дапрацаванай сістэмы "нашаніўскай" лацінкі. У трансфармаванай форме яе выкарыстоўваюць для запісу беларускіх геаграфічных назваў лацінскім алфавітам, яна зафіксавана Дзяржаўным камітэтам па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі Рэспублікі Беларусь (№ 15 ад 23 лістапада 2000 года) у *Інструкцыі па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь*¹. Інструкцыя па транслітарацыі адрозніваецца ад беларускай лацінкі двума галоўнымі розніцамі. Літару **І** замянілі на **I**, а мяккі гук [л'] запісаны лацінскім сімвалам **Ĭ**: *FanipaĬ, Lahojsk* (інструкцыя) – *Fanipal, Łahojsk* (лацінка). Асімілятыўная мяккасць зычных і іншыя асаблівасці правапісу, зафіксаваныя ў граматыцы Б. Тарашкевіча, не пазначаюцца: *Niasviž, Ikazh* (інструкцыя) – *Niaśviž, Ikażh* (лацінка). Так выглядаюць станцыі мінскага метро сёння: "Kastryčnickaja", "Mahilioŭskaja", "Plošča Lienina".

З другога боку, напрыклад, на дарожных знаках Беларусі амаль не сустракаецца карэктнае напісанне. Часцей за ўсё надпісы робяць па-англійску альбо лацінкай з рускай формы напісання, што не толькі блытае замежнікаў, але і парушае беларускае заканадаўства. Калі на многіх картах беларускія населеныя пункты ўжо пазначаны як Sluck і Mahilioŭ, на дарогах бачым Slutsk і Mogilev.

Беларуская лацінка выкарыстоўваецца таксама і для запісу літаратурных твораў. У 2012 годзе выйшаў у свет зборнік вершаў Уладзіміра Арлова на лацінцы і кірыліцы: *Свецяцца вокны, ды нікога за імі*. У. Арлоў тлумачыць выбар двух варыянтаў выдання: "Мне хацелася, каб беларусы не забыліся на сваю лацінку, традыцыя якой налічвае не адно стагоддзе"².

Назіраем пашырэнне ўжывання беларускай лацінкі ў сферы гатэльнага і рэстараннага бізнесу. З практычнай мэтай для іншаземных гасцей меню рэстаранаў пішацца на англійскай мове і на беларускай лацінцы. Назвы беларускіх страў і напояў таксама сустракаюцца ў трох варыянтах, на рускай мове дадаткова. Прэйскуранты ў гатэлях выглядаюць адпаведна на беларускай лацінцы.

¹ *Інструкцыя па транслітарацыі геаграфічных назваў Рэспублікі Беларусь літарамі лацінскага алфавіта* [online], https://be.wikipedia.org/wiki/інструкцыя_па_транслітарацыі [доступ: 30.04.2018].

² *Саюз беларускіх пісьменнікаў, Уладзімір Арлоў прадставіў кнігу з вершамі лацінкаю*, 2012 [online], <http://www.lit-bel.org/by/news/3153.html> [доступ: 30.04.2018].

У спартыўнай сферы беларуская лацінка пачынае ўжывацца менавіта ў футболе. Імёны і прозвішчы футбалістаў БАТЭ, напрыклад, Мауейскі, і маскот з імем “Маланка”: Вагусай¹.

Ужыванне беларускай лацінкі ў сучаснай беларускай мове пашыраецца. Вельмі істотным з’яўляецца факт, што беларуская мова мае свой, гістарычна сфарміраваны алфавіт на лацінскай аснове. Выкарыстанне лацінкі робіць беларускую мову больш даступнай пры чытанні і напісанні, падкрэслівае яе еўрапейскія карані. Такім чынам, пашырэнне ўжывання лацінкі ў сучаснай беларускай мове з’яўляецца больш зручным і мэтазгодным. А.У. Сямёнава адзначае, што мэтазгодна выкарыстоўваць лацінку для больш глыбокага вывучэння беларускай мовы². Сёння выкарыстанне некалькіх розных сістэмаў транслітарацыі на лацінскі алфавіт стварае блытаніну ў напісанні беларускіх тапонімаў, антрапонімаў і іншых уласных назваў у дакументах і тэкстах на замежных мовах. Але можна таксама прасачыць спрыяльныя ўмовы глабалізацыі і развіцця міжнародных зносін, спорту і турызму, якія выяўляюць пазітыўныя тэндэнцыі. На іх аснове можна зрабіць прагноз, што напісанне беларускіх уласных назваў у арыгінальным варыянце беларускай лацінкай будзе пашырацца. Вельмі важнае таксама пашырэнне яе практычнага выкарыстання насельніцтвам. Менавіта лацінскі алфавіт агульнапрыняты ў міжнародных зносінах. Гэты працэс можа павялічыць ужыванне беларускай мовы на Беларусі і ў свеце.

Hanna Zhurauliova

The Use of the Latin Alphabet in the Modern Belarusian Language

A b s t r a c t

In modern Belarusian we observe the use of two alphabets, the Latin and the Cyrillic. Historically, approximately in the 16th century, the Latin alphabet began to be used for writing texts in the territory of Belarus. This use persisted in Belarusian until the mid 19th century, when the Latin alphabet was gradually supplanted by the Cyrillic. At present, we observe a revival of the Belarusian Latin alphabet. In 2009, the official version of the Latin alphabet proposed by the Belarus Academy of Sciences and approved by the UN was adopted. Today, the use of the Latin alphabet in the modern Belarusian language is expanding. This process is due to the fact that Belarusian is a European language, with many lexical items of Latin origin. This brings it closer to other European languages, especially Polish. The use of the Latin alphabet makes the Belarusian language more accessible in terms of reading and writing and highlights its European roots. Thus, the increased use of the Latin alphabet in the modern Belarusian language is more comfortable and rational.

¹ *Беларуская лацінка ў беларускім футболе* 2017 [online], <https://charter97.org/ru/news/2017/2/11/240559/> [доступ: 30.04.2018].

² А.У. Сямёнава, *Беларуская лацінка: мінулае, сучаснае, будучае*, 2014 [online], <http://elib.bsu.by/bitstream.pdf> [доступ: 30.04.2018].